

"İQTİSADİ İSLAHATLAR"
elmi-analitik jurnal

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA
KİÇİK VƏ ORTA BİZNESİN
İNKİŞAFINDA İSLAM MALİYYƏ
ALƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN
ƏHƏMİYYƏTİ**

№ 1(10)-2024
səh. 47-65

Maşallah SƏFƏROV,
doktorant Bakı Dövlət Universiteti
DOI:10.30546/2790-2196.1.10.2024.007.

masallah.safarov.roman@bsu.edu.az

Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznesin inkişafında islam maliyyə alətlərindən istifadənin əhəmiyyəti

Maşallah SƏFƏROV,
doktorant, Bakı Dövlət Universiteti

XÜLASƏ

Son illərdə islam maliyyə alətlərindən istifadə Azərbaycanada, xüsusən də kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) inkişafının təşviqi kontekstində artan diqqəti cəlb edir. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inklüziv (çoxsaxəli) inkişafında ölkəmizin ixtisaslaşmış qurumlarının öhdəsinə böyük yük düşür. Həmin qurumların səmərəli fəaliyyətinin təşkil edilməsi isə son nəticədə əhalinin rifahına müsbət təsir göstərir. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə KOS-ların sayına və onların iqtisadi inkişafda payına nəzər yetirsək, ölkə təsərrüfatında onların nə dərəcədə önəmli rola malik olduğunu söyləyə bilərik. Bu məqalə Azərbaycanda islam maliyyəsinin tarixi keçmişini, ölkədə KOS-ların təkamülünü və onların inkişafını dəstəkləmək üçün islam maliyyə alətlərindən istifadə perspektivlərini araşdırır.

Açar sözlər: *Kiçik və orta sahibkarlıq, islam maliyyə alətləri, alternativ, mikromaliyyə, perspektivlər*

JEL kodu: *G00; G20; G29; G59*

GİRİŞ

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) dəstəklənməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu çərçivədə ənənəvi maliyyə alətlərinin yanında islam maliyyə alətlərinin də tətbiqi mümkündür və bu, həm də islam ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi üçün vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, KOS-ların maliyyə səlahiyyətləndirilməsində islam bankçılığının fəaliyyəti, əsas etibarilə borc əsaslı (debt-based/equity based) murabaha və icarə alətləri istiqamətində inkişaf etməkdədir. [16 s. 3] İslam maliyyə alətləri barədə tədqiqatımız boyu ətraflı şəkildə danışılacaqdır.

İslam maliyyə alətlərinin KOS-ların inkişafında tətbiqi yeni və aktuallığını qoruyan bir mövzudur. Bu sahədə aparılan tədqiqatlar islam maliyyə alətlərinin digər maliyyə alətləri ilə müqayisədə KOS-lar üçün daha çox faydalı olduğunu göstərir. Məqalədə islam maliyyə alətlərinin Azərbaycanda KOS-ların maliyyələşdirilməsində tətbiq sahələri araşdırılır. Bu sahələrə müxtəlif maliyyə məhsulları və xidmətləri, kreditlər, investisiyalar və digər maliyyə vasitələri daxildir.

Milli iqtisadiyyatların inkişaf strategiyasına nəzərə salsaq, görərik ki, ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinə təsir edən ən mühüm üsürlərdən biri də kiçik və orta sahibkarlıq subyektləridir. Kiçik və orta sahibkarlıq (KOB) iqtisadi inkişafın təşviqində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə biznesin 90%-ni, məşğulluğun 60-70%-ni və dünya ÜDM-nin 50%-ni təşkil edir. [10] İnkişaf etmiş ölkələrdə KOS-ların fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətində bir sıra dövlət layihələri icra olunur. O cümlədən vergi güzəştlərinin, azadolmaların, alternativ maliyyələşmənin, mələk maliyyələşməsinin, güzəştli kreditlərin və s. tətbiq edilməsi də KOS-ların səmərəli fəaliyyətinə öz təsirini göstərməklə ölkədə məşğulluğun və istehsalın artırılmasına öz töhfəsini verir. İslam maliyyə resurslarından istifadə ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi nəzdində Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə 2022-ci ildə 1000 nəfər sahibkar arasında sorğu keçirilmişdir. Sorğunun yekun hesabatına əsasən, kiçik sahibkarlıq subyektlərindən (rəsmi illik gəlir meyarı əsasında) 207-si, orta sahibkarlıq subyektlərindən isə 42-si sorğuda iştirak etmişdir [1 s. 22]. Ölkəmizdə KOS-ların maliyyələşməsində alternativ maliyyə mənbəyi kimi islam maliyyə resurslarından istifadə imkanlarının qiymətləndirilməsi sorğusunun keçirilməsi mövzumuzun aktuallığını, tətbiq dairəsinin genişliyini gözlər önünə sərir.

O cümlədən son zamanlar müxtəlif yerli nəşrlərdə, elmi ədəbiyyatlarda qeyd edilən

sorğunun nəticələrinə yer verilməsi, islam iqtisadi resurslarından istifadə ilə bağlı dərs vəsaitlərinin elmi-kütləviliyinin artması tədqiqat işinin elmi yeniliyindən xəbər verir.

Tədqiqat işimizin metodologiyası kimi statistik məlumatların analizi və müvafiq nümunələrin tədqiqi istifadə olunmuşdur.

ÖLKƏMİZDƏ İSTİFADƏ OLUNMUŞ BİR NEÇƏ İSLAM MALİYYƏ ALƏTİNƏ QISA BAXIŞ

Mudarəbə (sərmayə-əmək ortaqlığı) - bir tərəfdən kapitalın (sərmayə, maliyyə vəsaiti), digər tərəfdən isə xüsusi əməyin (innovativ fəaliyyət, kəşflər, layihə idarəetməsi, işgüzarlıq fəaliyyəti və s.) iştirakını ehtiva edən maliyyələşmə alətidir. Bu zaman sərmayə sahibi (bank, kredit təşkilatı və s.) müdaribə (kredit vəsaitini alana) müəyyən işlərin yerinə yetirilməsində, layihənin icra edilməsində maliyyə vəsaiti verərək onun biznesinə ortaqlıq olur. [14 s.261] Bu ortaqlığın qarşılığı olaraq isə bank ümumi gəlirin müəyyən hissəsini əldə etmək hüququ qazanır. Başqa sözlə, mudarəbə aləti mənfəət və zərər ortaqlığını əks etdirir. Məsələn, sərmayəçi mənfəətin 40%-ni, mudarib isə 60%-ni əldə edərək pay bölgüsü yerinə yetirilə bilər. Bu faiz nisbətləri işin həcmindən, çətinlik dərəcəsindən, müddətindən, ümumilikdə isə müqavilənin formatından asılı olaraq dəyişə bilər [9 s.188-200]. Mudarəbə müqavilələrinin etibarlı olmasının əsas şərtlərini aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- Sərmayənin (pulun) nağd və ya nağdsız şəkildə mütləq mövcud olması, spekulasiyalardan qaçınma;
- Müqavilə bağlandığı zaman sərmayə məbləğinin razılaşdırılmış olması və bağlandıqdan dərhal sonra mudaribə təqdim edilməsi;
- Gələcəkdə əldə ediləcək məbləğin hər iki tərəf üçün bölgüsünü müəyyən edən açıq-aydın bir meyarın müqavilədə göstərilməsi (məsələn, 50-50 %, 40-60 % və s.);
- Hər iki tərəfin (sərmayəçi və mudarib) əldə edəcəyi gəlirin son həddinin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi;
- Mudaribə veriləcək pay nisbətinin xalis mənfəətdən təmin ediləcəyinin göstərilməsi [18 s.133].

Onu da qeyd edək ki, mudarəbənin *özəl mudarəbə və müştərək (ortaqlı) mudarəbə* formaları da mövcuddur. Ölkəmizdə daha çox beynəlxalq praktikada olduğu kimi, müştərək mudarəbədə istifadə edilmişdir. Qısaca olaraq, özəl mudarəbə müqaviləsində bank mudaribə müəyyən layihənin həyata keçirilməsində müdaxilə edə bilər və burada daha çox bir fəaliyyət istiqaməti seçilir. Müştərək mudarəbədə isə banka əmanət qoyan şəxs sərmayəçi qismində çıxış edir, bank və bankdan kredit alan şəxs isə müvafiq olaraq birinci və ikinci mudarib adlanır.

Yəni sərmayə sahibi birinci mudaribə olan banka əmanət yatırır, həmin əmanətin bütün hissəsi ikinci mudaribə bank tərəfindən verilir və krediti alan şəxs pulu öz layihəsində idarə edir [5 s.36-39].

Muşarəkə (sərmayə-sərmayə ortaqlığı) - mudarəbə sövdələşməsində tərəflərdən biri sərmayədar, digəri sahibkar kimi çıxış edərsə, müşarəkə alətində hər iki tərəf biznesin qurulmasında, layihənin icrasında kapital qoyuluşu edir. Bu sövdələşmənin özü də mənfəət və zərər ortaqlığı əsasında fəaliyyətin təşkilinə əsaslanır. Bank ilə müşarəkə müqaviləsi bağlamağa gələn sahibkar bu zaman layihə təklifini banka təqdim etməklə bərabər, maliyyə imkanları bərabər də banka müvafiq sənədləri təqdim edir. Sərmayə ortaqlığının bu formasında görülən işlərin nəticəsi olaraq əldə olunmuş xalis mənfəətin bölüşdürülməsi yatırılan payın faiz nisbəti əsasında proporsional şəkildə həyata keçirilir.

Muşarəkənin bir forması olan *azalan şəriklik* ("diminishing musharaka", yaxud "müşarəkəyi-mutenasika") da tətbiq edilir. Belə ki, ilbəl bank özünə aid olan hissənin verilməsini sahibkardan tələb edir və hər ay ödənilməli olan faiz ortaqlığına uyğun məbləğ də qısa müddətə ödənilir. Beləliklə, layihə, biznes, sahibkarlıq subyekti və s. sonda sahibkarın özünə qalır [5 s.46].

Murabaha (əsas vəsait üzərindən ticarət) - bu maliyyə mexanizmi ənənəvi bankçılıq sektorunda ipotekaya çox bənzəyir. Əsas fərq isə təbii olaraq bankın əmlakı, avadanlığı və s.

faizsiz olaraq hissəli şəkildə satmasından ibarətdir. Burada 3 əsas tərəf olur: əmtəəni (malı) alan şəxs, İslam bankı, xarici və ya yerli istehsalçı (satıcı). Qeyd edək ki, murabaha əməliyyatları üzrə alıcı aylıq gecikdirilmiş məbləğə görə cərimə məbləği ödəyir və bu məbləğ bankın ümumi mənfəətinə daxil edilmir. Şəriət əsaslı fəaliyyətə müvafiq olaraq bankın həmin məbləği mənfəət olaraq götürməsi qadağan edildiyi üçün həmin məbləğ müqavilədə əks etdirilmiş xeyriyyə fondlarına yönləndirilir. Cərimənin tətbiqinin əsas məqsədi isə alıcıda ödəniş məsuliyyətinin yaradılması və şəffaflığın təmin edilməsidir. [5 s.54]

İslam İnkişaf Bankı gecikdirilmiş ödəniş haqqının hesablanması üçün aşağıdakı düsturu təsbit edir:

Burada: A - ödənilməmiş məbləğ, $B \frac{A \times B \times C}{360}$ azılaşdırılmış faiz, C - faktiki ödənilməmiş gün də daxil olmaqla ödəniş olunmalı gündən keçən günlərin sayı. [20]

Hazırda ölkəmizdə kommersion banklarının topdansatış, pərakəndə satış, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı kimi sahələrdə fəaliyyət göstərməsi qanunla qadağan olduğu üçün yuxarıda qeyd edilmiş alətlərin KOS-ların fəaliyyətinə tətbiq dairəsi də geniş deyildir. Banklar haqqında Qanunun 33.1-ci bəndində qeyd edilir ki, heç bir bank topdansatış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənilməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya sığorta təşkilatları istisna olmaqla tərəfdaş, şərik və ya payçı kimi bunlarda iştirak edə bilməz. [19] Həmin Qanunun 33.2-ci bəndində isə qeyd edilir ki, Mərkəzi Bankın icazəsi əsasında və yalnız icazədə göstərilmiş müddət ərzində kommersion banklarının yuxarıda sadalanan sahələr üzrə fəaliyyət göstərməsi mümkündür [19].

Ölkəmizdə vaxtilə alternativ maliyyə məhsulları kimi sukuk (islami bondlar), icarə (lizinq), təkafül (sığorta) alətlərindən də istifadə edilmişdir.

AZƏRBAYCANDA İSLAM MALİYYƏLƏŞMƏSİNİN FORMALAŞMASI

İslam maliyyəsi prinsipləri Azərbaycanda əsrlər boyu davam edən köklü tarixi əhəmiyyətə malikdir. Ölkənin zəngin islam irsi islam maliyyəsi təcrübələrinin onun müasir iqtisadi mənzərəsinə tədricən inteqrasiyasının əsasını qoyub.

İllər keçdikcə və iqtisadi formasıyalar bir-birini əvəzlədikcə ölkəmizdə də təsərrüfat həyatında müxtəlif fərqlər yaranmağa başlanmışdır. Lakin faizsiz bankçılığın yaranması ölkəmizin müstəqilliyini bərpa etdikdən sonrakı illərə təsadüf edir. Qeyd etməliyik ki, milli bank sistemimizin formalaşması Bazel standartlarına əsaslanır, lakin bu standartlar özləri də ənənəvi bank sistemini ehtiva etdiyi üçün ilk illərdə ölkəmizdə islam maliyyələşməsi istiqamətində ciddi işlər görülməmişdir.

90-cı illərdən bu yana Azərbaycan şəriətə uyğun maliyyə xidmətlərinə artan tələbatı əks etdirən müxtəlif islam maliyyə institutlarının və məhsullarının meydana çıxmasının şahidi olmuşdur. Məsələn, "Kövsər Bank" kredit təşkilatı ölkəmizdə faizsiz bankçılıq sistemi çərçivəsində fəaliyyət göstərən ilk, MDB məkanında isə ikinci bank olmuşdur. Belə ki, 1989-cu ildə "Universal Bank" kimi fəaliyyətə başlayan bu kredit təşkilatı 2001-2015-ci illər ərzində şəriət əsaslı və qeyri-ənənəvi üsullarla bankçılıq fəaliyyəti göstərmişdir. Fəaliyyət müddəti ərzində İslam maliyyə alətlərindən sayılan sukuk (qiymətli kağız), icarə, murabaha, mudarəbə (sərmayə-əmək ortaqlığı) "Kövsər Bank" ASC tərəfindən təklif edilmişdir. [1 s.56]

Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, "Kövsər Bank" fəaliyyət göstərdiyi müddətdə islam maliyyə məhsullarını ənənəvi bank məhsullarındakı ekvivalent adları kimi rəsmiləşdirmiş və müştərilərə təqdim etmişdir. Məsələn, icarə məhsulunu lizinq kimi, sukuk alətini qiymətli kağız kimi, murabaha alətini ipoteka kimi təqdim etmişdir [1 s.57].

"Kövsər Bank"dan sonra islam maliyyə məhsullarını təklif edən bankların sırasına Nikoilbank, ABB, Turanbank, Amrahbank kimi kredit təşkilatları da qoşulmuşdur. Azərbaycan Beynəlxalq Bankı 2013-cü ilin aprel ayından etibarən "İslam bankçılığının tətbiqi" layihəsi çərçivəsində fərdi və korporativ müştərilərə İslam maliyyə məhsullarını təqdim etməyə

başlamışdır. Belə ki, bank bu istiqamətdə işlərini İslam bankı pəncərəsi kimi departament şəklində fəaliyyət göstərməklə icra etmişdir [21]. Çünki Banklar haqqında Qanunun 6-cı maddəsinə əsasən bankların filial, şöbə və nümayəndəlik açmaları və onların fəaliyyəti üçün Mərkəzi Bankın xüsusi icazəsi - lisenziyası olmalıdır. İslam bankçılığı ilə bağlı qanunvericilik bazasının zəif olması ilə bağlı olaraq ölkəmizdəki bank pəncərələri də departament şəklində öz işlərini icra etmişdirlər [20]. ABB 2014-cü ildən Al-Hilal Bank, Barwa Bank, Citigroup, Dubai Islamic Bank kimi kommertiya bankları ilə əməkdaşlığa başlamış, şəriət əsaslı və AAOIFI-nin (Auditor and Accounting Organization for Islamic Financing Institutions) standartlarına müvafiq olaraq sindikatlaşdırılmış kredit vəsaitləri cəlb etmişdir. Cəlb edilmiş 252 milyon ABŞ dolları həcmindəki borc qısa müddət ərzində bankın maliyyə aktivlərini 526 milyon ABŞ dollarına qədər artırmışdır. Bank ənənəvi lizinq məhsulunun analoqu olan icarə, ənənəvi depozitin analoqu olan vəkalə, İslami bank kartları, qərzı-həsən hesablarının açılması əməliyyatlarını icra etmişdir. 2015-ci ildə həmin departament ləğv edilmişdir. [21]

AZƏRBAYCANDA KOS-LARIN İNKİŞAFINDA İXTİSASLAŞMIŞ QURUMLARIN ROLU

KOS-ların yaranması və təkamülü Azərbaycanın iqtisadi inkişafında həlledici rol oynamışdır. 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi yoluna qədəm qoyub, sahibkarlığın təşviqinə və KOS-un inkişafına xüsusi diqqət yetirilib. Hökumət KOS-ların innovasiya, iş yerlərinin yaradılması və iqtisadi rifahın mühərrikləri kimi əhəmiyyətini dərk edərək onları dəstəkləmək üçün müxtəlif təşəbbüslər və siyasətlər həyata keçirmişdir.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində ölkəmizdə yeni yaradılmış agentliklərin, dövlət qurumlarının, bu sahəyə dəstək verən təşkilatların sayının get-gedə çoxalması da təkanverici amillərdən sayılmışdır. Dünya təcrübəsindən əldə edilmiş yeniliklər bizə imkan yaradır ki, kiçik və orta biznesə dəstək verən qurumlar, onların maliyyə və texniki-təchizat baxımından dəstəklərinin nəzəri və praktiki tətbiqi əlçatan olsun. Bu tip təşkilatlara Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA), Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, Dayanıqlı və Operativ Sosial Təminat (DOST) Agentliyi, İnnovasiya və Rəqəmsal İnkişaf Agentliyi və s. aid edə bilərik.

Kiçik və orta biznesin inkişaf etdirilməsində başlıca olaraq KOBİA-nın adını çəkməliyik. Belə ki, artıq ölkəmizin müxtəlif regionlarında hazırda Azərbaycanda mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı durmadan artır. Son statistik məlumatlara əsasən, 2021-ci illə müqayisədə 2022-ci ildə qeydiyyatdan keçən KOS-ların sayı 1,4 dəfə artmışdır. 2022-ci ildə ümumi fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı isə 6% artmışdır.

Cədvəl 1. Hazırda fəaliyyət göstərən mikro və KOS-ların sayı

Göstəricilər	2021-ci ildə			2022-ci ildə		
	Cəmi	O cümlədən:		Cəmi	O cümlədən:	
		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar		Hüquqi şəxslər	Fərdi sahibkarlar
Sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayı	355 906	37 585	318 321	377 842	42 536	335 306
Mikro s. s.	346 171	27 850	318 321	366 944	31 638	335 306
Kiçik s. s.	6 856	6 856	-	7 760	7 760	-
Orta s. s.	2 879	2 879	-	3 138	3 138	-

Mənbə: Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Cədvəl 2. Yeni qeydiyyatata alınmış kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

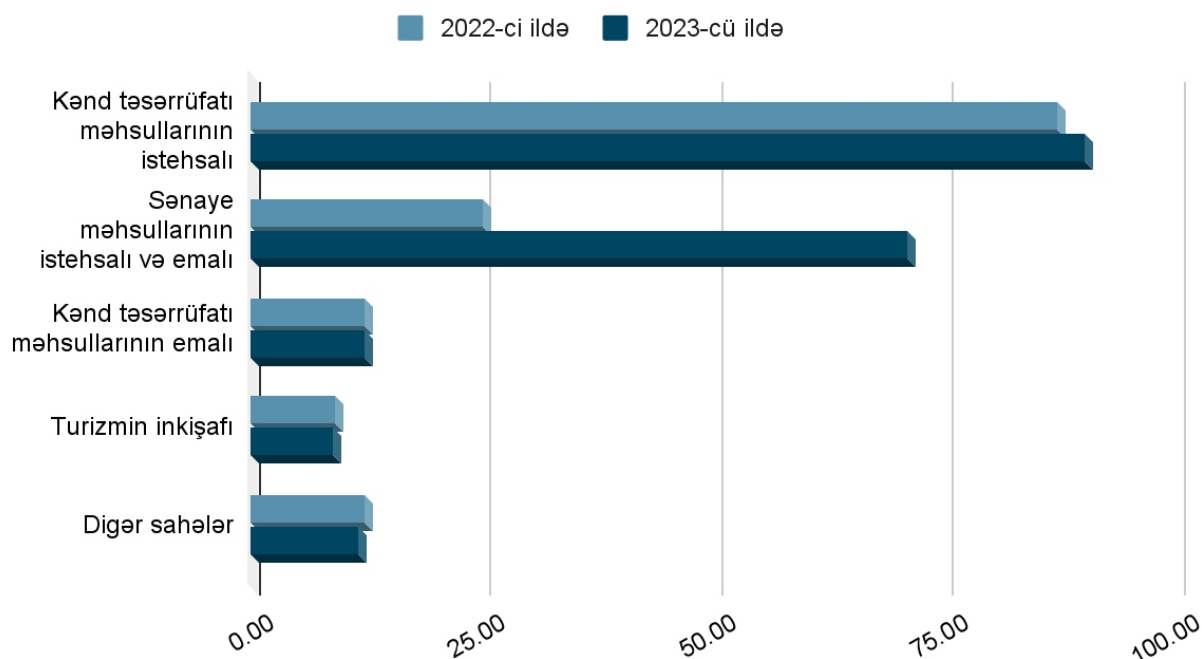
Sahibkarlıq subyektinin tipi	2021-ci ildə	2022-ci ildə
Kiçik s. s.	138	363
Orta s. s.	44	66

Mənbə: Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu müstəqilliyimizin ilk illərindən etibarən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı istiqamətində fəaliyyətə başlamışdır. 1992-ci ildə təsis edilən qurum Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin imzaladığı 27 avqust 2002-ci il tarixli 779 sayılı Fərman ilə fəaliyyətə başlamışdır. Əsas məqsədləri sahibkarlığa maddi dəstəyin gücləndirilməsi və maliyyələşdirdiyi iqtisadi fəaliyyət növlərinin milli iqtisadiyyatın mənafehləri ilə uzlaşdırılmasından ibarət olmuşdur. 2018-ci ildə isə qurum ləğv edilmiş, onun hüquqi bazası əsasında İqtisadiyyat Nazirliyi tabeliyində Sahibkarlığın İnkişafı Fondu (SİF) yaradılmışdır. SİF-in kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə verdiyi kreditin faiz dərəcəsi əvvəllər 6 % olmuşdursa, 2018-ci ildən sonra 5 %-ə endirilmişdir. Eyni zamanda orta maliyyələşmə 500 001 manatdan 1 mln. manatadək çatdırılmışdır. Hər növ sahibkarlıq subyektinin güzəştli kreditləşdirilməsi müddəti 10 illik müəyyən edilsə də, yalnız kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin kiçik və orta maliyyələşməsi 2 ilədək uzadıla bilər. [7 s.6] Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən faizsiz və ya güzəştli kreditlə maliyyələşdirilmiş əsas sahibkarlıq sahələrinin 2022-2023-cü illər arasındakı fərqi aşağıdakı kimi olmuşdur:

Qrafik 1. 2022-2023-cü illərdə SİF tərəfindən maliyyələşdirilmiş istiqamətlər

mln. manatla

Mənbə: SİF-in illik hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Onu da qeyd edək ki, Sahibkarlığın İnkişafı Fondu tərəfindən 2022-ci ildə KOS-lara 143,4 mln. manat, 2023-cü ildə isə 176,6 mln. manat vəsait kredit xətti açılmışdır. Bundan başqa, 2021-ci ildən etibarən SİF zəmanət və faiz subsidiyası mexanizmi ilə işğaldan azad edilmiş regionlarda KOS-ların inkişaf etdirilməsi məqsədilə illik 15% və 7 ilədək güzəştli kreditlərin verilməsinə də başlamışdır [8 s.4].

Ölkəmizdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində ixtisaslaşmış qurumlardan biri də **Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyidir (KOBİA)**. Ölkə Prezidentinin 28 dekabr 2017-ci il tarixində imzaladığı Fərman ilə təsis edilmiş qurum 2018-ci ildən etibarən İqtisadiyyat

Nazirliyinin tabeliyində fəaliyyətə başlamışdır. KOBİA ölkə ərazisindəki KOS-ların fəaliyyətlərini stimullaşdıran, məşğulluğun təmin edilməsində əvəzsiz rolu olan, sahibkarlarla dövlət qurumlarının fəaliyyətlərini əlaqələndirən, yeni biznesə başlamaq istəyən şəxslərə ödənişsiz məsləhət xidmətləri göstərən, sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə kadr hazırlığını reallaşdıran publik hüquqi şəxsdir.

Kiçik və orta biznesin inklüziv inkişafı və elm tutumlu sahələrin formalaşdırılması üçün KOBİA-nın tərkibində bir sıra alt struktur bölmələr fəaliyyətə başlamışdır. Bunlardan KOB evləri, KOB Dostu, KOB İnkişaf Mərkəzləri (KOBİM), KOB İnkişaf Fondu (KOBİF) və s. KOBİA-nın fəaliyyətinin şaxələndirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdirlər.

KOB evləri hazırda Bakı, Yevlax və Xaçmaz şəhərlərində mövcuddur və onlar, əsas etibarilə operativlik, şəffaflıq, nəzakətlik, məsuliyyətlik və rahatlıq prinsipləri əsasında KOS-ların vahid məkanda öz biznes layihələrinin qurulması və icrası üzrə müəyyən xidmətlərdən faydalanmalarını təmin edirlər. Sahibkarlar KOB evlərinin təqdim etdiyi xidmətlər əsasında aşağıdakıları icra edə bilirlər:

- Biznesin qeydiyyatına alınması;
- Lisenziya və icazələrin alınması;
- Biznes-planının qurulması;
- Güzəştli maliyyə vəsaitlərinə çıxışın əldə olunması;
- Sığorta xidmətlərindən istifadə. [22]

KOB dostu ölkə ərazisində mövcud olan sahibkarlıq subyektlərinin hüquqi baxımdan mənafelərinin qorunmasını təmin etməklə, həm də potensial biznes subyektlərinin aşkara çıxarılmasında yeni bir mexanizm olaraq çıxış edir. Bu alt qurumun fəaliyyəti əsasında sahibkarlarla dövlət arasında DÖST (dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı) qurulmaqla potensial problemlərin əvvəlcədən araşdırılması və ya cari məsələlərin operativ şəkildə həlli əlçatan olur. KOS subyektlərində yaranmış çətinliklərin, onları gözləyən təhdid və ya əldə edə biləcəkləri imkanların öyrənilməsi KOB Dostu tərəfindən keçirilmiş sorğu anketi əsasında müəyyən edilir və sahibkarlara geridönüş edilir.

KOBİA-nın alt struktur bölmələrindən biri də KOBİM-dir. KOB İnkişaf Mərkəzləri hazırda ölkəmizin 20-dən çox şəhərində fəaliyyət göstərir. KOBİM-in əsas fəaliyyət istiqamətləri başlıca olaraq 2 sferada müəyyənləşdirilmişdir. Bunlar *təlim və məsləhət xidmətləri* sferalarıdır. Təlim xidmətləri sahəsində potensial və cari sahibkarlara aşağıdakı xidmətlər tam ödənişsiz şəkildə təqdim edilir:

- Yumşaq bacarıqlar (Soft skills);
- Biznesə başla;
- Layihə menecmenti;
- Maliyyə menecmenti;
- Korporativ hüquq;
- Satış və marketing;
- Rəqəmsal və sərt bacarıqlar.

Məsləhət xidmətləri sahəsində isə:

- Marketing fəaliyyəti üzrə məsləhətlər;
- Satış kanallarına çıxışa dəstək;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin planlaşdırılması və modelləşdirilməsi;
- Mühasibatlıq və hüquq xidmətləri. [23]

Ümumiyyətlə, kiçik və orta biznesin inkişafında ixtisaslaşmış qurumların rolu ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin artım tempinə, məşğulluğun artmasına, rifahın yaxşılaşmasına, istehsal sahələrinin diversifikasiyasına ciddi müsbət təsirini göstərir. Yuxarıdakı təşkilatların və alt struktur bölmələrin icraatlarından başqa KOB İnkişaf Fondunun, İnnovasia və Rəqəmsal İnkişaf Agentliyinin, Dövlət Aqrar İnkişaf Mərkəzlərinin (DAİM), Aqrar Kredit İnkişaf Agentliyinin (AKİA) da kiçik və orta biznesin inkişafındakı rolunu qeyd etmək lazımdır.

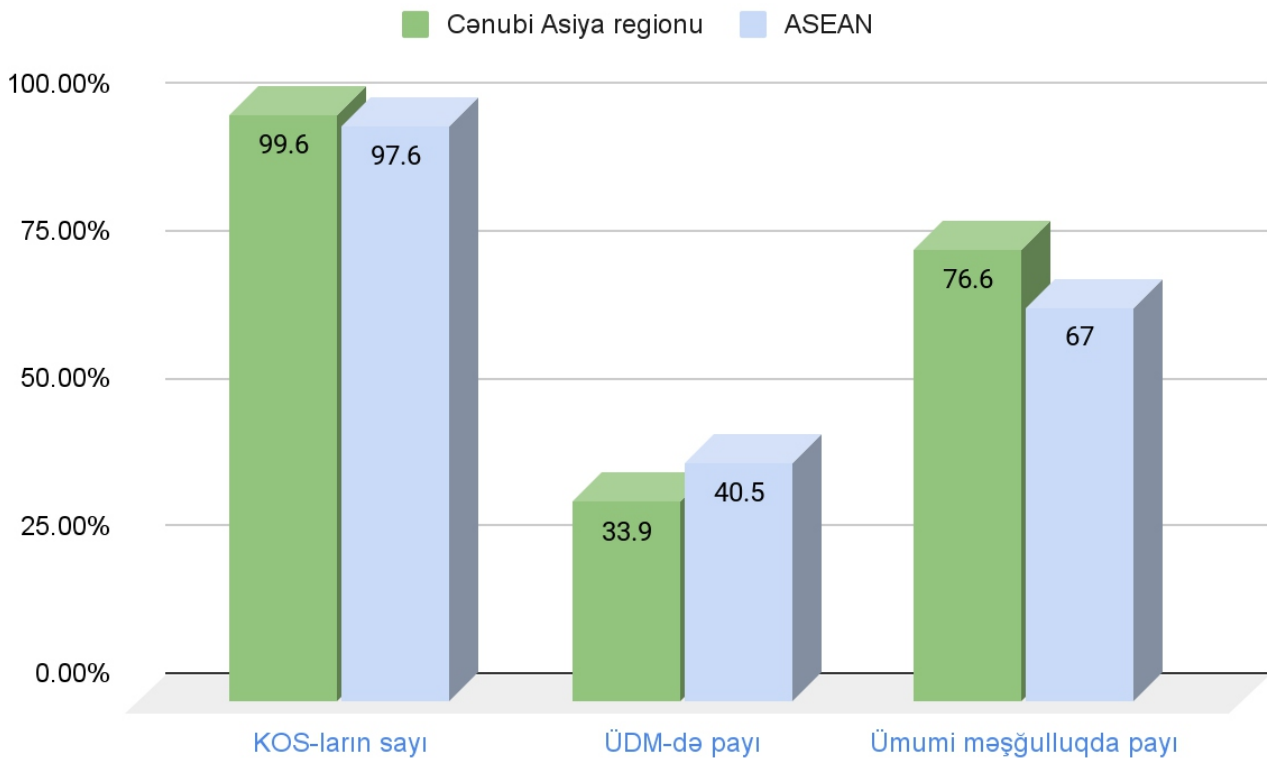
KOS-ların maliyyələşməsində ənənəvi maliyyə məhsulları, güzəştli, faizsiz və ya subsidiyalaşmış kreditlərdən başqa alternativ və innovativ maliyyə məhsulları da son zamanlar

aktuallıq qazanmışdır. Məsələn, yeni biznes subyektlərinin maliyyələşməsində tətbiq edilən "mələk investisiyası" hazırda bir çox ölkələrdə istifadə edilir. Rumıniyalı iqtisadçı Nitesku biznes mələklərini belə ifadə edir: "Bu, bank kreditləşdirmə kanalına alternativ maliyyələşdirmə yolu kimi vacibdir. Çünki banklar ya yeni başlayan biznesləri maliyyələşdirmirlər, bu da biznes imkanlarını azaldır" [12 s.6]. Qeyd edək ki, bu tip maliyyələşmə daha çox qeyri-rəsmi müstəvidə və məxfi şəkildə icra edildiyi üçün risk dərəcəsi də çox olur. Bu baxımdan, investorlar mələk investisiyasını icra etdikdə, əsas etibarilə işgüzar münasibətləri üst səviyyədə olan şəxslərlə əməkdaşlıq edirlər. Mələk sərmayəsi əməliyyatlarının qeyri-rəsmi və məxfiliyinə görə "demək olar ki, görünməz bir bazar" təşkil etsə də, bir sıra tədqiqatlar bu sektoru daha konkret bir profildən analiz etməyi mümkün etmişdir. 2012-ci ildə demoqrafik bir sorğuda iqtisadçı Ramadani biznes mələklərini "sərmayə qoyduqları biznesdə öz bacarıqlarına, təcrübələrinə, biliklərinə və əlaqələrinə töhfə verən sərmayədarlar" kimi təsvir edir. [12 s.16] Yəni biznes mələkləri biznesin inkişaf etdirilməsi ilə bərabər həm də öz bacarıq, bilik, təcrübə və əlaqələrinə qatqı təmin edirlər. KOS-ların inkişafında qeyri-ənənəvi və alternativ maliyyələşmə mexanizmlərindən olan faktoring, forfeytinq, maliyyə derivativlərindən (törəmə maliyyə alətləri) fyuçers, forvard, opsiyon, svap və s. ilə yanaşı, islam maliyyələşməsi də geniş şəkildə istifadə edilir.

KOS-LARIN İNKİŞAFINDA İSLAM MALİYYƏ ALƏTLƏRİNDƏN İSTİFADƏ PERSPEKTİVLƏRİ

Dünya Bankının 2015-ci ildə yayımladığı hesabatə əsasən, inkişaf etməkdə olan ölkələrin KOS subyektlərinin 70%-ə qədəri maliyyələşmədə çətinliklərlə üzləşir [10]. Tədqiqat işimizin əvvəlində KOS-ların müxtəlif mənbələrdən maliyyələşdiyi barədə danışmışıq. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 06 dekabr 2016-cı il tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiqini tapmış "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ndə də göstərildiyi kimi, KOS-ların inkişafında alternativ maliyyə mənbəyi kimi islam maliyyə alətlərindən istifadə prioritet sayıla bilər. Belə ki, bu zaman maliyyə aktivlərinin əsasən Körfəz ölkələrindən cəlb edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. İslam maliyyə alətləri real sektora yatırımların edilməsində əhəmiyyətli ola bilər. [3] Xarici ölkələrin praktikasına nəzər saldıqda görürük ki, KOS-ların milli iqtisadiyyatın şəkilləndirilməsində, ÜDM-də, məşğulluğun artmasında xüsusi əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan, KOS-ların alternativ maliyyə resurslarına çıxışı təmin edilməlidir. Cənubi Asiya və ASEAN ölkələrində KOS-ların sayı, ÜDM-dəki payı, məşğulluğa verdiyi töhfə inkişaf etməkdə olan ölkə kimi Azərbaycanın da bu sektorda pay sahibi ola biləcəyinə rəvac verir.

**Qrafik 2. Cənubi Asiya və ASEAN regionunda
KOS-ların makroiqtisadi göstəricilərdə payı**

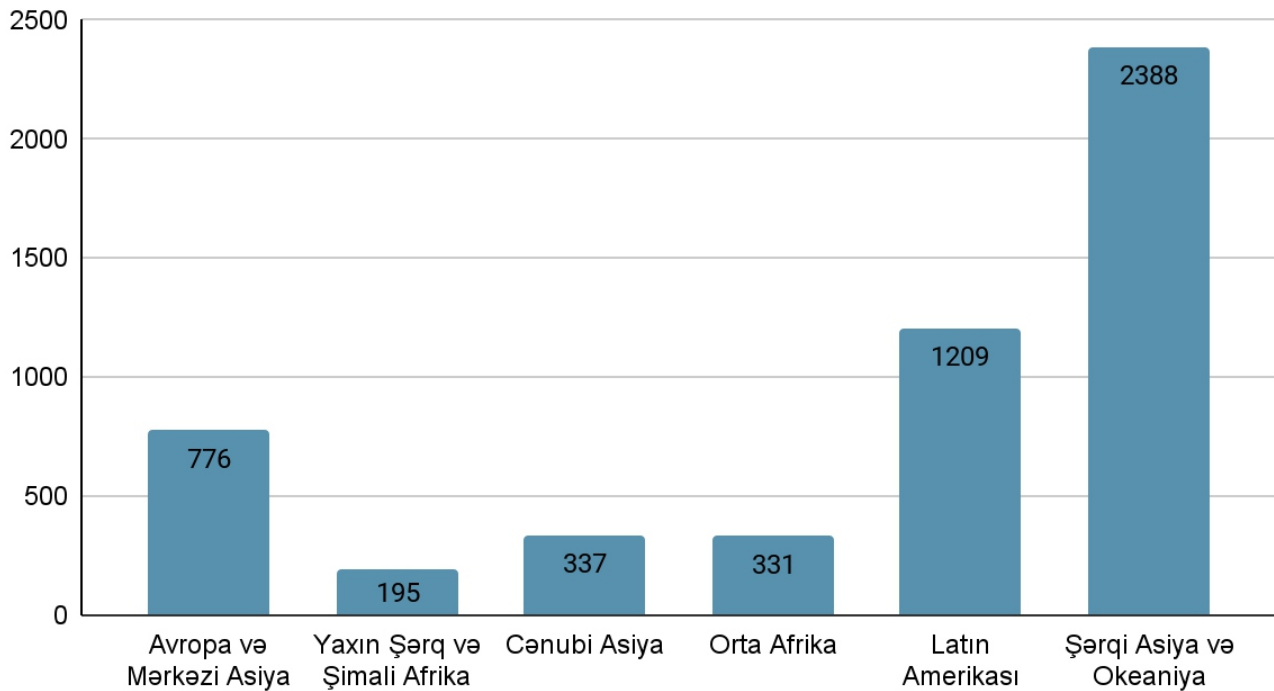

Mənbə: NESDC (2021) əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qeyd olunan regionlarda KOS-ların maliyyə əlçatanlığının təmin edilməsində bank kreditləşməsinə tələb çox olsa da, bu sahədə müəyyən mikromaliyyə boşluqları vardır. Maliyyəyə əlçatanlığın çətinlikləri yüksək faiz dərəcələri, mövcud mənbələrin kredit şərtləri, kredit müddəti və adekvatlığın az olması ilə izah olunur. Dünya Bankının proqnozuna əsasən, hazırda KOS-lar ümumi iş yerlərinin 70%-dən çoxunu özündə birləşdirsə də, 2030-cu ildə 600 milyondan çox iş yerinə tələb yaranacaqdır [11 s.12]. Bu da mikromaliyyələşmənin və alternativ maliyyə resurslarına çıxışın vacibliyinə zəmin yaradır. Eyni zamanda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mikromaliyyələşmə kənd qadınlarının rifah və dolanışq səviyyəsinə də müsbət təsir göstərəcəkdir. Təəssüf ki, hazırda istər islam maliyyəsinin tətbiq edildiyi regionlar, istərsə də ənənəvi məhsullar təklif edən inkişaf etməkdə olan ölkələrdə mikromaliyyələşmədə hələ də müəyyən boşluqlar vardır.

Qrafik 3. KOS-ların maliyyələşməsində yaranmış boşluqların regionlar üzrə bölgüsü

Mld. ABŞ dolları

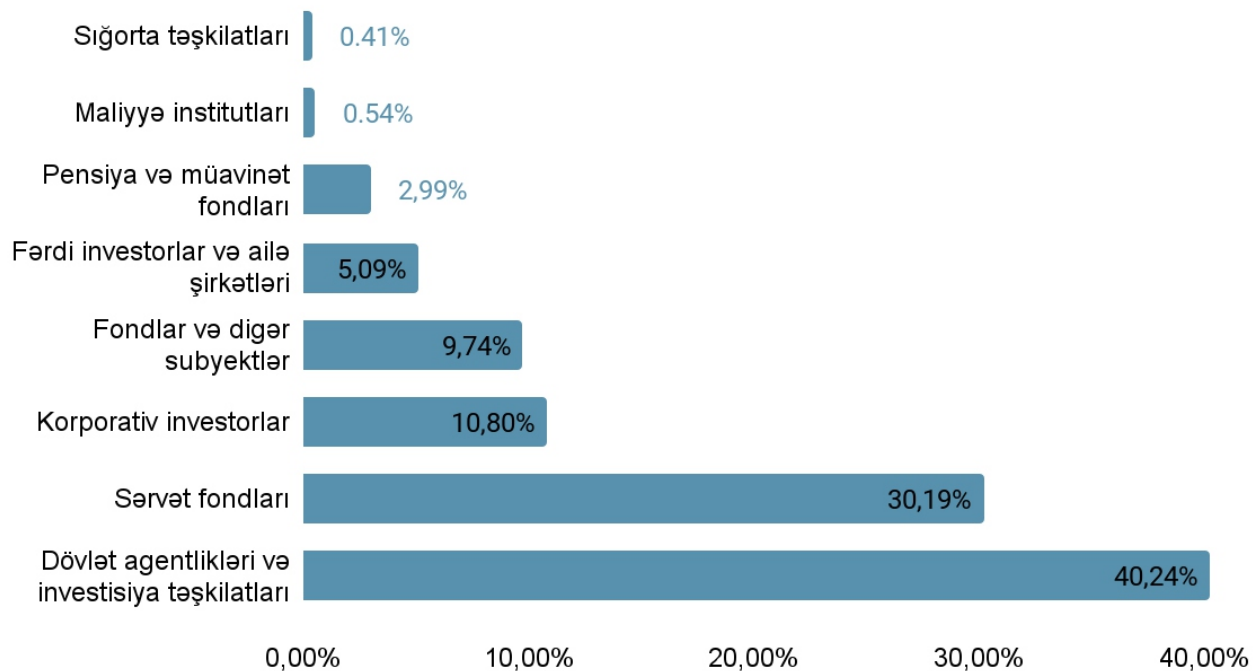

Mənbə: Dünya Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [24].

Bununla belə, KOS-ların maliyyə resursları ilə təminatı istiqamətində müxtəlif ölkələrdə işlər görülməkdədir. Məsələn, Cənub Şərqi Asiya regionundan söhbət gedirsə, burada Malayziyanın KOS-ları üçün mikromaliyyə təminatı mənbələrindən də danışmaq yerinə düşər. Belə ki, "Bank Negara Malaysia"nın 2019-cu ildə dərc etdiyi hesabatda əsasən, Malayziyada KOS-lara verilmiş maliyyə aktivlərinin ümumi dəyəri 1,29 mld. ABŞ dolları (6,08 mld. Malayziya rinqqiti) təşkil etmişdir.

Qrafik 4. Malayziyada KOS-ların ənənəvi maliyyə mexanizmi ilə təmin edilməsi dərəcəsi

Faizlə

Mənbə: "Bank Negara Malaysia" məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [25].

Qrafikdən də görüldüyü kimi, islam maliyyəsinin inkişaf etdiyi başlıca regionlardan sayılan Malayziyada KOS-ların maliyyələşməsində dövlət qurumları və investisiya təşkilatlarının rolu böyükdür.

Mudarəbə, murabaha və sukuk kimi islam maliyyə alətləri Azərbaycanda KOS-ların islam prinsiplərinə uyğun olaraq maliyyələşməyə çıxışı üçün unikal imkanlar təklif edir. Maliyyələşdirmə məhsulları həm aktiv (*asset-based*), həm də kapital əsaslı (*equity-based*) mexanizmləri əhatə edir ki, bu da KOS-lar üçün əhəmiyyətli maliyyə boşluğunun idarə olunmasını təmin edir. Məsələn, kapital əsaslı mudarəbə sahibkarlar və investorlar arasında mənfəətin bölüşdürülməsi razılaşmasını təmsil edir və KOS-lara faizə əsaslanan borc götürmədən kapitalla çıxış imkanı verir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdən İndoneziyanın kiçik və orta biznes subyektlərinin maliyyələşməsində bu üç maliyyələşmədən qabaqcıl yeri murabaha aləti tutur. Belə ki, 2017-ci ildə ümumi faizsiz maliyyələşmənin (13 933 mld. ABŞ dolları) 61,1%-i murabaha, 28,6%-i isə müşərəkənin (sərmayə-sərmayə ortaqlığı) payına düşmüşdür. Mudarəbə aləti isə (sərmayə-əmək ortaqlığı) 4,2%-lik payla ən az istifadə olunmuş maliyyələşmə mexanizmi olmuşdur. [11 s.17]

Türkiyədə faizsiz bankçılıq sistemi iştirakda məfəət zərər ortaqlığı nəzərə alınmaqla "katılım bankçılığı" adlanır və Türkiyə İştirak Bankları Birliyi (Türkiye Katılım Bankaları Birliyi) nəzarəti və lisenziyası əsasında fəaliyyət göstərirlər. Bir çox ölkədə İslam bankçılığı və faizsiz maliyyələşmə adlanan sistemə daxil olan qurumlar Türkiyədə 2005-ci ilədək "Özel Finan Kurumu" başlığı ilə fəaliyyət göstərmişdir [13 s.18]. Hazırda Türkiyədə 6 iştirak bankı (katılım bankası) 1213 şöbəsi ilə fəaliyyət göstərir və daha çox KOS-lara xidmət təklif edir. [15 s.201] 2022-ci ildə aparılmış tədqiqatın nəticələrinə əsasən, Türkiyədə KOS-ların islam maliyyə məhsulları barədə məlumatı və bu məhsullardan istifadə üzrə ən yüksək göstəricilər Ərzincan regionunda müşahidə olunmuşdur. Belə ki, istehsal sahəsində çalışan KOS-ların islam maliyyə məhsullarından istifadəyə yönəlməsi topdan və pərakəndə satışda çalışanlardan yüksəkdir. [15 s.223]

Sukuk və ya islam istiqrazları, KOS-lara şəriət prinsiplərinə uyğun aktivlə təmin edilmiş qiymətli kağızlar vasitəsilə vəsait toplamaq üçün başqa bir yol təklif edir. Dünya Bankı tərəfindən

yayımlanmış hesabda inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən təxminən 65 milyon KOS subyektinin illik 5,2 trln. ABŞ dolları həcmində əlavə kapitalla ehtiyacının olduğu qeyd olunmuşdur. [24] Bununla əlaqədar olaraq İslam İnkişaf Bankı İnstitutunun (IsDBI) tədqiqatçıları tərəfindən Sukuk Artırma Fondu (SEF) təklifi KOS-ların davamlı böyümə və maliyyə dayanıqlığı üçün kapital bazarlarına çıxışına kömək etmək məqsədi daşıyır.

KOS-un inkişafında islam maliyyə alətlərindən istifadə Azərbaycanın maliyyə inklüzivliyini təşviq etmək, sahibkarlığı təşviq etmək və davamlı inkişafı təmin etmək kimi daha geniş iqtisadi məqsədlərinə uyğundur. İslam maliyyəsinin potensialından istifadə etməklə Azərbaycan KOS-lar üçün yeni maliyyə mənbələri açar və bununla da *innovasiyaları, iş yerlərinin yaradılmasını və iqtisadi dayanıqlığı* gücləndirə bilər.

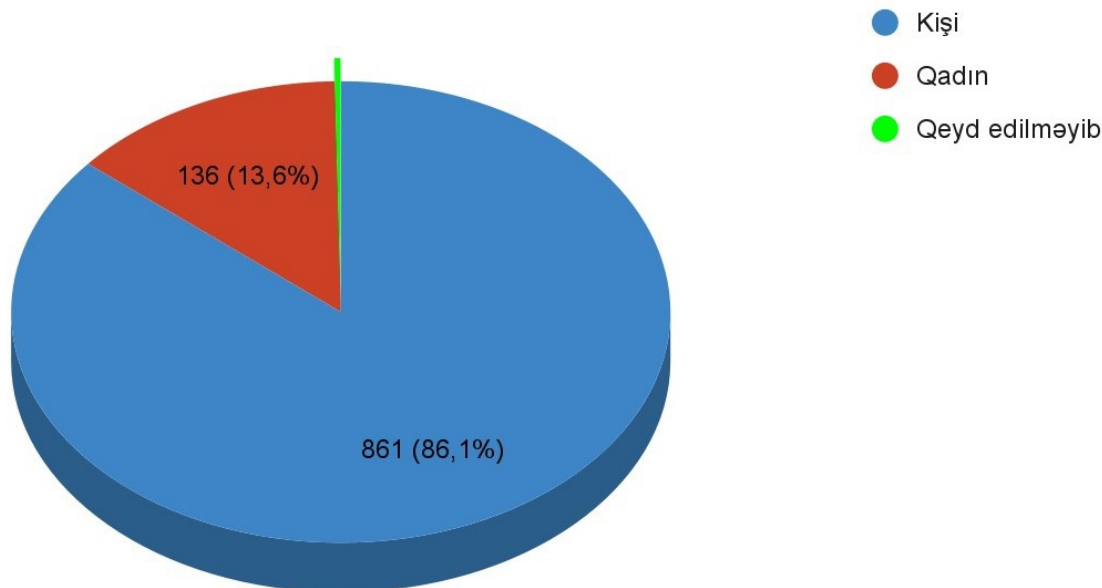
TƏDQIQAT METODU

Ölkəmizdə İqtisadi Resursların Öyrənilməsi İB tərəfindən Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə 2022-ci ildə 1000 nəfər sahibkar arasında "Azərbaycanda alternativ maliyyə və islam bankçılığı üzrə ehtiyacların qiymətləndirilməsi" layihəsi çərçivəsində sorğu keçirilmiş, sahibkarların alternativ maliyyə kimi islam maliyyə alətlərindən istifadəsinin mümkün olub-olmaması, bununla bağlı perspektiv addımlar qiymətləndirilmişdir.

İctimai Birliyin tərkibində iştirakçı olduğumuz tədqiqat 11 iqtisadi rayon üzrə 23 inzibati rayonda fəaliyyət göstərən sahibkarı əhatə etmişdir. Ən çox respondent sahibkar Bakı şəhərində qeyd alınmışdır (487 nəfər). Əlavə olaraq, sorğuda iştirak edən şəxslərin 10,6%-i Mingəçevirin, 10,2%-i Lənkəranın, 7,8%-i Gəncənin və s. payına düşmüşdür. İştirakçıların 861 nəfəri kişi, 136 nəfəri isə qadın olmuşdur. 3 nəfər iştirakçı öz cinsini anketdə qeyd etməmişdir [1 s.20].

Qrafik 5. Respondentlərin gender fərqi

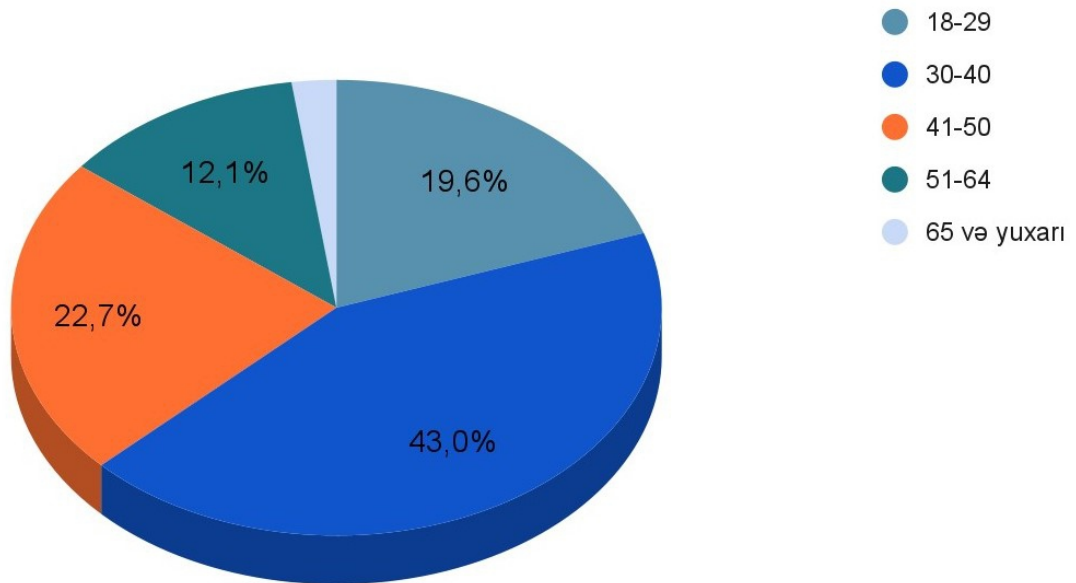
Gender bölgüsü

Mənbə: KOBİA-nın maliyyə dəstəyi əsasında icra olunmuş layihə əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [1].

Qrafik 6. Sorğu iştirakçılarının yaş fərqləri

Yaş qrupu

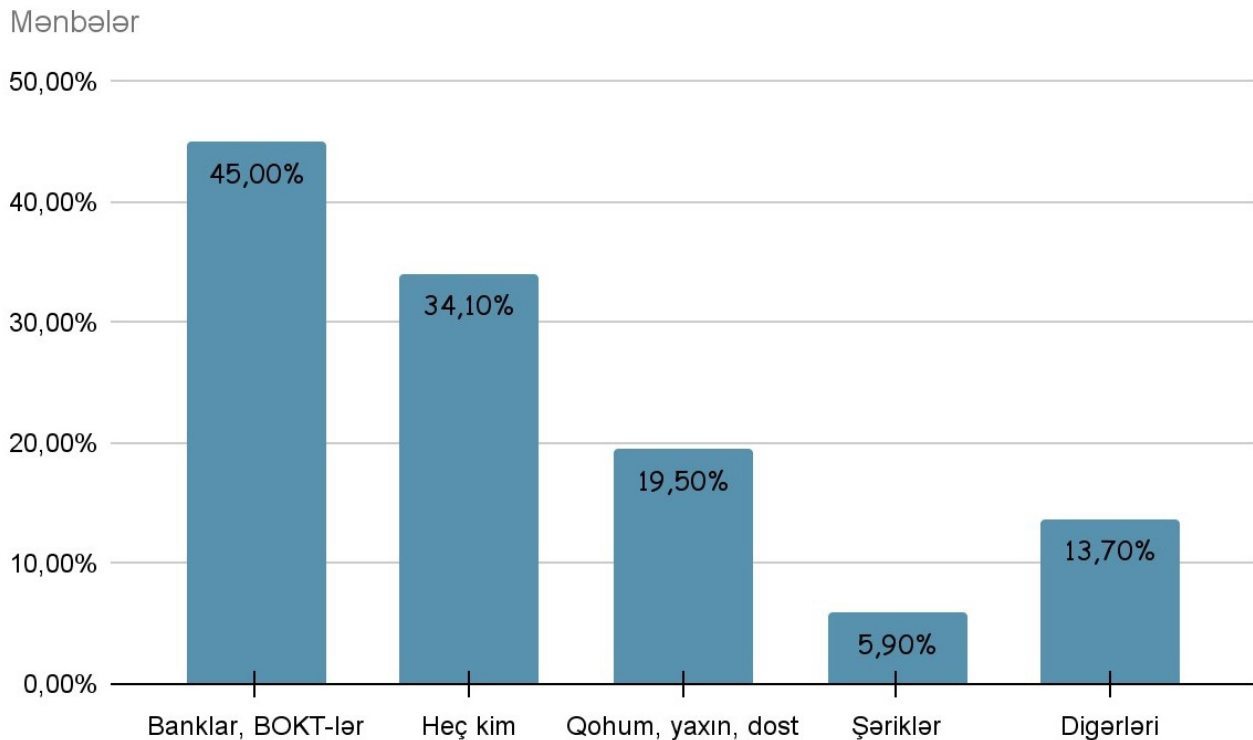

Mənbə: KOBİA-nın maliyyə dəstəyi əsasında icra olunmuş layihə əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [1].

Sorğuda iştirak edənlərin 46,1%-i ticarət sektorunda, 26%-i isə kənd təsərrüfatı sektorunda fəaliyyət göstərməkdədirlər. Tədqiqat sorğusunda əsas etibarilə MMC-lər iştirak etmişdir. AR Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi normativ hüquqi akta əsasən illik dövriyyəsinin həcmi meyarı nəzərə alınmaqla sahibkarlıq subyektlərinin bölgüsünə əsasən mikro sahibkarlıq subyektlərindən 692 nəfər (69,2%), kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərindən isə 249 nəfər (24,9%) anketi cavablamışdır. Sahibkarlıq subyektinin işçi sayı kriteriyası nəzərə alınmaqla isə 771 (77,1%) mikro, 201 (20,1%) kiçik və orta biznes subyekti sorğuda iştirak etmişdir. [1 s.23] İştirakçılardan hansı maliyyə mənbələrindən vəsaitlərin cəlb edilməsi, maliyyə mənbələrinə müraciətin səbəbləri, islam maliyyələşməsi barədə məlumatlılıq, informasiyanın necə əldə olunması məsələlərinə dair müxtəlif suallar soruşulmuşdur. Eyni zamanda islam bankçılığı barədə ətraflı məlumatın alınması, mexanizmin necə çalışdığı haqda informativ təlimlərə cəlb edilə bilmələri üzrə də rəyləri alınmışdır.

Sorğu nəticəsi bizə göstərir ki, KOS-lar maliyyə vəsaiti ilə təmin olunmada daha çox banklara və BOKT-lərə müraciət edirlər. (45 %) Eyni zamanda 34,1%-lik qrup heç kimdən maliyyə vəsaitini almadığını, yalnız dövrü gəlirlər vasitəsilə müəssisənin maliyyə imkanlarını artırdıqlarını qeyd etmişlər.

Qrafik 7. Vəsaitlərin cəlb edilməsi resursları

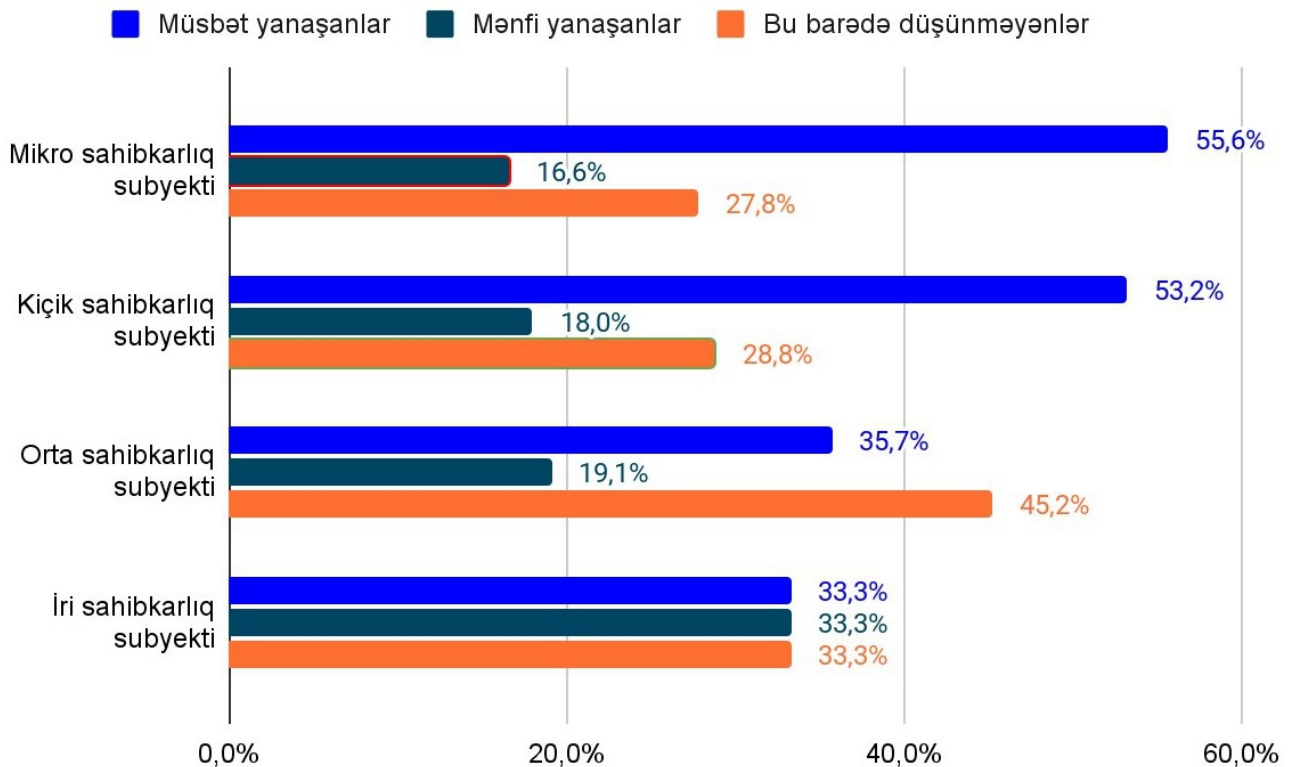
Mənbə: KOBİA-nın maliyyə dəstəyi əsasında icra olunmuş layihə əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [1].

Qeyd edək ki, digər mənbələrdən vençur maliyyələşməsi üzrə vəsait cəlb edən 3 şəxs də anketi cavablamışdır. Sorğu iştirakçılarının bu mənbələrdən nə üçün istifadə etmələri də maraq doğuran məsələlərdən olmuşdur. Belə ki, bank və BOKT-lərə üz tutan şəxslər daha çox bunu ənənəvi maliyyələşmənin əlçatan olması və böyük məbləğ əldə etmək imkanı ilə əlaqələndirmişlər. O cümlədən 5,9% iştirakçı dini inancına görə ənənəvi (faizli) məhsullardan istifadə etmədiyini bildirmişdir.

Aparılan sorğuda məlum olmuşdur ki, 614 nəfər sahibkarın islam bankçılığı barədə məlumatı olmasa da, 345 nəfər qismən məlumatlı olduğunu bildirmişdir.

Sorğunun əsas hissəsi sayılan İslam bankına maliyyə yatırımı (əmanət) etmək imkanlarının qiymətləndirilməsi hissəsində isə maraqlı nəticələr əldə edilmişdir. İştirak edən qadınların 57%-i, kişilərin isə 53,1%-i gələcəkdə ölkəmizdə İslam bankçılıq sistemi yaranarsa, oraya əmanət qoymaq istəklərinin olduğunu bəyan etmişlər. Bundan əlavə olaraq, kiçik müəssisələrin 53,2%-i bu suala müsbət yanaşmış, 28,8 %-i isə bu barədə düşünmədiyini qeyd etmişdir. Eyni zamanda bu suala orta müəssisələrdə müvafiq olaraq 35,7% müsbət, 45,2% isə neytral yanaşmışdır.

Qrafik 8. Həcminə görə sahibkarlıq subyektlərinin islam bankına pul yatırmaq potensialı

Mənbə: KOBİA-nın maliyyə dəstəyi əsasında icra olunmuş layihə əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır [1].

Ölkəmizdə dini inancına görə sahibkarların 35,3%-i ənənəvi məhsullardan istifadədən imtina edirlər və İslam bankçılığına yönəlmənin əsas səbəbi olaraq bunu göstərirlər. İslam bankçılığı barədə məlumatı olan şəxslərin 38,1%-i inanclarından asılı olmayaraq, burada kredit şərtlərinin sərfəli olduğu üçün bu mənbələrə üz tuta biləcəklərini qeyd etmişdirlər.

NƏTİCƏ

Son zamanlar ölkəmizdə KOS-ların maliyyə əlçatanlığının təmin edilməsi, sahibkarlığın diversifikasiyası, məşğulluğun artırılması baxımından alternativ maliyyə məhsulu kimi islam maliyyə alətlərinin bazara daxil olmasına zərurət yaranmışdır. Tədqiqatımızda da qeyd olunduğu kimi, hər il ortalama 5-6%-lik dinamika ilə sayları artan KOS-ların ölkəmizdə mövcud bank ekosisteminin bir parçası olması onların maliyyələşməsindəki problemlərin həll olunmasını vacib edir. Milli iqtisadiyyatımızın qlobal trendlərdən yan keçməməsi, o cümlədən işsizliyin səviyyəsinin yüksəlməsinin əsas səbəblərindən biri də illik bank faiz dərəcələrinin çox olmasıdır. Sahibkarlar, xüsusilə KOS subyektləri maliyyə təminatında müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər. Bunlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

- Faiz dərəcələrinin yüksək olması;
- Banklara inamın azlığı;
- Milli psixoloji amil (kapitalın investisiyadan çox yığıma və istehlaka yönləndirilməsi);
- İnvestisiya şirkətlərinin azlığı;
- Dini inanca əsasən ənənəvi bankçılıqdan imtina.

Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasında alternativ maliyyə mənbəyi kimi islam maliyyələşməsinə böyük marağın olduğunu sorğu nəticələrinə əsasən qeyd edə bilərik. Lakin bir çox ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da islam bankçılığının, maliyyə ekosisteminin yaradılmasında başlıca çətinliklər mövcuddur.

1. İlk növbədə qeyd edək ki, ölkəmizdə islam maliyyə sisteminin mövcudluğunu şərtləndirən əsas amillərdən biri **hüquqi bazanın, normativ-hüquqi aktların olmasıdır**. Belə ki, beynəlxalq təcrübəyə əsasən İslam banklarının və digər maliyyə institutlarının yaradılması varsayımında bu bazarı tənzimləyən qurum kimi ya Mərkəzi Bankın nəzdində Şəriət Şurası

(Shariah Council), ya müstəqil tənzimləyici orqan (məs., Türkiyədə TKBB), ya da AAOIFI standartları əsasında fəaliyyət göstərən və İqtisadiyyat Nazirliyinə tabe olan qurum təsis olunmalıdır. Tədqiqat işimizdə də qeyd olunduğu kimi, "Banklar haqqında" Qanunun 33.1 və 33.2-ci bəndlərinə əsasən, kredit təşkilatlarının ticarət, topdan və pərakəndə satış fəaliyyəti ilə məşğul olmaları qadağan olunduğu üçün hazırda qanunvericilik islam maliyyə sisteminin yaradılmasını dəstəkləmir;

2. Ölkəmizdə gələcəkdə islam maliyyə sistemi yaradılsa belə, beynəlxalq təcrübəyə əsasən qeyd etməliyik ki, **KOS-lar üçün təklif olunan mudarəbə və muşarəkə maliyyələşmə mexanizminin həcmi daha azdır**. Belə olduqda da pul vəsaitləri ilə təminatda KOS-lar ənənəvi banka, murabaha əsaslı alışırlar üçün isə islam bankına yönəliirlər.

3. Bu sahədə **ixtisaslı kadrların olmaması və ya azlığı** islam maliyyə sisteminin ölkəmizdə tətbiqini ləngidən əsas amillərdən biridir. Eyni zamanda sahibkarların islam maliyyə məhsullarından, demək olar ki, məlumatsızlıqları bu sahəyə yönəlmədə müəyyən çətinliklər yaradır.

4. Ölkəmizdə islam bankçılığının qurulmasında hansı modelin (Qazaxıstan, İngiltərə, Bəhreyn, İndoneziya, Türkiyə və s.) tətbiq edilməsinə dair ekspertlər arasında yekdil fikrin olmaması.

5. Bu tip maliyyələşmə mexanizminin tətbiqində bankların kapital cəlb etməsində də çətinliklər yarana bilər. Belə ki, nizamnamə kapitalının fondverimliliyinin yüksək olması üçün xarici maraqlı investorların, o cümlədən beynəlxalq islam maliyyə institutlarının cəlb edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Son zamanlar ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bəzi kommersiya bankları (Paşabank, ABB, Rabitəbank və s.) Körfəz ölkələrindən və beynəlxalq islam maliyyə təşkilatlarından vəsait cəlb etsələr də, KOS-ların pul vəsaitləri ilə təminatında bu, yetərsiz olur. Həmin banklar, əsasən sukuk maliyyə aktivinin (qiymətli kağız) emissiyasını həyata keçirirlər.

Qeyd edilən çətinliklərin aradan qaldırılmasında islam bankçılığı ekosisteminin (hökumət, banklar, beynəlxalq maliyyə institutları, investisiya şirkətləri, müstəqil ekspertlər və sahibkarlar) birgə fəaliyyəti labüddür. Bu problemlərin həll edilməsi üçün bu sistemin iştirakçıları tərəfindən aşağıdakı addımlar atıla bilər:

- Mövcud qanunvericilikdə dəyişikliklər edilə, yaxud islam maliyyə sistemi barədə hüquqi çərçivə yaradıla və təkmilləşdirilə bilər. Məsələn, "Banklar haqqında" Qanuna əlavə və dəyişikliklərin edilməsi, Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarına bu istiqamətdə müəyyən lisenziyaların verilməsi. Qeyd edək ki, innovativ məhsulların tətbiq edilməsi ilə bağlı Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin qərarına əsasən, kommersiya bankları xüsusi rejimə cəlb edilmişlər. Xüsusi rejimin tətbiqində islam maliyyə alətlərindən sayılan sukuk mexanizmi də yer alır;

- Ölkəmizdə mövcud olan maliyyə bazarı iştirakçılarının, müxtəlif institutların beynəlxalq islam maliyyə mərkəzləri və təşkilatları ilə əməkdaşlığının gücləndirilməsi bu sektorun formalaşmasına müsbət təsir edə bilər. Bu beynəlxalq institutlara İslam İnkişaf Bankını (IsDC), Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyasını (ICD), Bəhreyn mərkəzli Beynəlxalq İnvestisiya Bankını (IIB) misal göstərə bilərik. Çünki vaxtilə bu təşkilatlar Amrahbank, Azərbaycan Lizing Şirkəti (ANSAR Leasing), "Vision Fund AzerCredit" BOKT ilə əməkdaşlıq çərçivəsində mühüm layihələrə imza atmışdılar;

- İslam maliyyələşməsi üzrə təlimlərin, təcrübə mübadilələrinin, konfransların təşkil edilməsi, nəşrlərdə bu istiqamətdə maarifləndirmə işlərinin həyata keçirilməsi, o cümlədən ali və orta ixtisas təhsil proqramlarında islam maliyyəsi üzrə fənlərin tədris olunmasına da böyük ehtiyac vardır;

Ölkəmizdə islam maliyyə sistemi formalaşarsa, KOS-ların inkişafında yeni bir mərhələnin başlanması heç şübhəsiz gözləniləndir. Belə olduqda KOS-ların maliyyə imkanları artacaq, işsizliyin səviyyəsi aşağı düşəcəkdir. Ümumi götürdükdə islam maliyyə alətlərindən istifadənin KOS-lar üçün, o cümlədən makroiqtisadi baxımdan aşağıdakı üstünlükləri yaranacaqdır:

1. İşsizliyin səviyyəsində azalma müşahidə olunacaqdır;
2. Ənənəvi kommersiya bankları və islam bankları (pəncərələri) arasında rəqabət mühiti

meydana gələcəkdir ki, bu da son nəticədə bank faiz dərəcələrinin aşağı düşməsinə səbəb olacaqdır;

3. Sorğu nəticələrindən də əldə etdiyimiz məlumata əsasən, kişilərlə müqayisədə qadın sahibkarların islam bankçılığına marağı nisbətən yüksəkdir (57 %). Bu bizə onu söyləməyə əsas verir ki, qadın sahibkarlığı mühitinin formalaşmasında alternativ maliyyə məhsullarının da önəmli rolu olacaqdır;

4. Startapların və innovativ məhsulların istehsal edilməsində vençur sahibkarlığı kimi islam maliyyə məhsulları da (mudarəbə, muşarəkə, sukuk) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, elmi-texniki inkişafın stimullaşdırılmasında bu maliyyə mexanizmlərinə ehtiyac vardır.

5. İstehsalın real sektorunda inkişaf baş verəcəkdir. İslam hüququnda spekulyativ, riskli və şübhəli əməliyyatlar qadağan olunduğu üçün iqtisadiyyatın real sektoruna yatırım təşviq edilir. Bu baxımdan da ölkəmizdə daxili istehsalın həcmində artım müşahidə oluna bilər.

Sonda qeyd edək ki, islam maliyyə alətlərinin inteqrasiyası Azərbaycanda KOS-ların inkişafına dəstək üçün gələcək vəd edir. İrəliləmək, maarifləndirmə, tənzimləyici bazaları təkmilləşdirmək və islam maliyyə məhsullarının çeşidini genişləndirmək üçün davamlı səylər Azərbaycanda KOS-un inkişafına təkan vermək üçün islam maliyyəsinin tam potensialını reallaşdırmaq üçün vacib olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycanda alternativ maliyyə və islam bankçılığı üzrə ehtiyacların qiymətləndirilməsi" layihəsi çərçivəsində aparılmış sorğunun hesabatı, KOBİA, İqtisadi Resursların Öyrənilməsi İB, Bakı, 2022, s. 100
2. Azərbaycan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, statistik məcmuə, Bakı, 2023
3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi, Bakı, 2016
4. Azərbaycan Respublikasının İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, İslam maliyyə sistemi və onun Azərbaycandakı perspektivləri, dərslik, Bakı, 2023, s. 209
5. Atakişiyev R. B., İslam maliyyə sistemi və alətləri, Bakı, 2021, s. 130
6. Əbdülsəlim-zadə Q. Y., Abbasov İ. M., Mikroiqtisadiyyat, dərslik, Bakı Biznes Universiteti nəşriyyatı, 2012, s. 279
7. İllik hesabat 2022, Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, Bakı, 2023, <https://edf.gov.az/az/content/22>
8. İllik hesabat 2023, Sahibkarlığın İnkişafı Fondu, Bakı, 2024, <https://edf.gov.az/az/content/22>
9. Meybullayev M. X., İslam iqtisadiyyatı, monoqrafiya, Ünsiyyət nəşriyyatı, Bakı, 2011, s. 312
10. Investigating the Financial Capabilities of SMEs, Lessons from a 24-Country Survey, World Bank Group, June, 2018, <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance>
11. Md. Siddique Azam, Moha Asri Abdullah, SMEs, Employment Generation, and Islamic Finance, International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF), January, 2024 vol. 7(1), page 433-454
12. Michaela Meneghini, Angel Impact Investing for Missing Middle SME Development, Lookout Mountain, 2019
13. KOBİ'ler için adım adım katılım bankacılığı, TKBB yayınları, yayın №7, 2018

14. Prof. Dr. Abdulaziz B., Ticaret ve Faiz, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016, yayın № 08, s. 340
15. Salim S. S., Katılım bankacılığı özelinde KOBİ'lerin finansal sisteme yönelik tutum ve algılarının incelenmesi, Akademik Hassasiyetler, 2022, vol. 9, s. 199-230
16. Uğur Ç., Yavuz T., Katılım Bankacılığında Ortaklık (Müşâra) Modellerinin Uygulanabilirliğine Dair KOBİ Algısı: TRB1 Bölgesinde Bir Araştırma, Journal of Islamic Research, 2022; 33(1): s. 231-49
17. Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı, TKBB yayınları, yayın №12, 2019
18. Yrd. Doç. Dr. İsmail Ö., Özel Finans Kurumları, İstanbul, 1997, s. 239
19. <https://e-qanun.az/framework/5825> Banklar haqqında Qanun
20. <https://islamicbankers.me/wp-content/uploads/2013/12/guidelines-on-late-payment-charges-for-islamic-banking-institutions.pdf> Guidelines on Late Payment Charges for Islamic Banking Institutions
21. <https://interfax.az/view/571020/az> "ABB-nin islam bank məhsulları beynəlxalq sertifikatlaşdırmadan keçib"
22. <https://smb.gov.az/az/nav/kob-evleri> KOB evləri barədə məlumatlar
23. <https://kobim.az/az/xidmetler> Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Mərkəzləri
24. <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance> Improving SMEs' access to finance and finding innovative solutions to unlock sources of capital.
25. https://www.bnm.gov.my/documents/20124/12142010/ar2023_en_ch4.pdf Statement of financial position as at 31 December 2023

**THE IMPORTANCE OF USING ISLAMIC FINANCIAL
INSTRUMENTS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND
MEDIUM ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

Mashallah SAFAROV

SUMMARY

Nowadays, the use of Islamic financial instruments has attracted increasing attention in Azerbaijan, especially in promoting the development of small and medium enterprises (SMEs). In the inclusive (multifaceted) development of various sectors of the economy, the specialized institutions of our country bear a great burden. The organization of the efficient activities of those institutions ultimately has a positive effect on the population's well-being. If we look at the number of SMEs in developed and developing countries and their share in economic development, we can say how important they are in the country's economy. This article examines the historical background of Islamic finance in Azerbaijan, the evolution of SMEs in the country, and the prospects for using Islamic financial instruments to support their development.

Keywords: *Small and medium entrepreneurship, Islamic financial instruments, alternative, microfinance, prospects*

ЗНАЧИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИСЛАМСКИХ ФИНАНСОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В РАЗВИТИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Машаллах САФАРОВ

РЕЗЮМЕ

В настоящее время использование исламских финансовых инструментов привлекает все большее внимание в Азербайджане, особенно в контексте содействия развитию малого и среднего предпринимательства (МСП). В инклюзивном (многогранном) развитии различных отраслей экономики на профильные учреждения нашей страны ложится большая нагрузка. Организация эффективной деятельности этих учреждений в конечном итоге положительно влияет на благосостояние населения. Если мы посмотрим на количество МСП в развитых и развивающихся странах и их долю в экономическом развитии, то можно сказать, насколько они важны в экономике страны. В данной статье рассматриваются исторические предпосылки исламских финансов в Азербайджане, эволюция малого и среднего бизнеса в стране, а также перспективы использования исламских финансовых инструментов для поддержки их развития.

Ключевые слова: Малое и среднее предпринимательство, исламские финансовые инструменты, альтернатива, микрофинансирование, перспективы

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 14.05.2024

Təkrar işlənməyə göndərilib: 29.05.2024

Çara qəbul olunub: 21.06.2024